

9. The satisfaction with life scale / E. Diener, R. A. Emmons, R. J. Larsen, S. Griffin // *Journal of Personality Assessment*. – 1985. – Vol. 49. – P. 71–75.
10. Kahana E. Environmental continuity, futurity, and adaptation of the aged / E. Kahana, B. Kahana // *Aging and milieu*. In G. D. Rowles and R.J. Ohta (Eds.). – New York : Haworth Press, 1983. – P. 205–228.
11. Bohart A. C. Emphasizing the future in empathy responses / A. C. Bohart // *Journal of Humanistic Psychology*. – 1993. – Vol. 33. – P. 12–29.
12. Zaleski Z. Future time perspective and subjective well-being in adolescent samples / Z. Zaleski, A. Cycon, A. Kurc // *Life goals and well-being: Towards a positive psychology of human striving* P. Schmuck, K. M. Sheldon (Eds.). – Göttingen, Germany : Hogrefe & Huber Publishers, 2001. – P. 58–67.

© Сенік О. М.

ДИТЯЧА І МОЛОДІЖНА СУБКУЛЬТУРА ЯК РЕСУРС ОСВІТНЬОГО, ДУХОВНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

В. І. Сіткар, м. Тернопіль

Розглядаються деякі форми дитячої і молодіжної субкультури, які є важливим соціально-психологічним ресурсом розвитку суспільства в цілому та особистості зокрема. Обґрунтовується думка, що дитяча і молодіжна субкультури потребують, як і культура в цілому, регулювання з боку держави: вони є підсистемою “офіційної” культури, яка визначає стиль життя, ієрархію цінностей та менталітет її носіїв.

Ключові слова: субкультура, молодь, розвиток, суспільство.

Рассматриваются некоторые формы детской и молодежной субкультуры, являющиеся важнейшим социально-психологическим ресурсом развития общества в целом и личности в частности. Обосновывается мнение, что детская и молодежная субкультуры нуждаются, как и культура в целом, в регулировании со стороны государства: они являются подсистемой “официальной” культуры, которая определяет стиль жизни, иерархию ценностей и менталитет ее носителей.

Ключевые слова: субкультура, молодежь, развитие, общество.

The article deals with the forms of child’s and youth subculture, which are important social-psychological resource for society development in general and personality in particular. It is proved that child and youth subculture, like a culture in general, need state regulation. They are subsystem of “official” culture which determines the lifestyle, the hierarchy of values and mentality of its speakers.

Key words: subculture, youth, development, society.

Проблема. Аналізуючи теоретичні джерела і спостерігаючи зі своєї викладацької та адміністративної посади за молодим поколінням і сучасною освітньою політикою, я дедалі більше схилиюся до думки, що і молоде покоління, і дорослі, котрі визначають освітню політику, повсюдно (в Україні і Росії, в Америці і Європі) задоволені собою і одне одним. Зате в стані шоку – теж повсюдно – батьки і педагоги.

Чому задоволені вони – загалом зрозуміло: бо відчують задоволення від буйного розквіту своїх субкультур, зведених до рангу зразкового культурного споживання. Друга половина ХХ ст., коли молодіжна культура сприймалася не лише як суб-, а й контркультура, здається сьогодні вже далеким історичним минулим. Субкультурі молоді ХХІ ст. немає з чим і з ким бути “у контрах”. Адже дорослі вже не вважають себе “батьками”, їх – “дітьми”. Дорослі – ті ж споживачі однієї з “гламурних” субкультур, якій підпорядкований увесь їхній спосіб життя – як, наприклад, спосіб життя американо- або єврочиновника (звісно, і нашого чиновника від освіти). Але чому ж тоді ми у стані шоку?

Гадаю, річ у тім, що ми свідомо чи невідомо сприймаємо освіту як виховання (англ. – education, not just training), а виховання – як відтворення ідентичності. ”...Уся проблема живого знання, – писав один із провідних філософів ХХ ст. Мераб Мамардашвілі, – полягає в тому, що воно..., промайнувши на якусь мить, як розряд блискавки, опускається потім на дно нашої свідомості та існування... У світі вже відбулися і поєдналися якісь дії, і з огляду на ці з великою швидкістю здійснені дії, якими ми рухаємося в нашій свідомості, це живе знання вже стало певною конструкцією, і нам буває важко або неможливо – на це може піти все життя – знайти себе, встановити тотожність із самим собою. Філософи і психологи називають цю тотожність identity (ідентичність)” (цит. за [1]).

Тому всім нам потрібно зрозуміти, яким чином сучасна молодіжна субкультура (всі ці комп’ютерні ігри, віртуальні тусовки та інтернет) заповнює (чи вбиває?) пізнавальну потребу, властиву всьому живому. І яким у зв’язку із цим могло б бути місце не формального гаюння часу в загальноосвітній школі, а змістовної загальної (для всіх) освіти в житті нинішнього покоління молоді.

Мета статті: проаналізувати дитячу і молодіжну субкультури як соціально-психологічний ресурс освітнього, духовного та культурного простору; довести, що обидві субкультури потребують, як і культура в цілому, регулювання з боку держави.

Культура в теоретичному плані виглядає як єдиний організм, але на практиці теорія спростовується, бо практика підтверджує

існування великої кількості культур. Усі люди сприймають світ, але структурують його по-різному, у різній формі. Кожна культура є продуктом історичного розвитку певного культурного середовища. Структура культури містить три основні компоненти – домінуючу, суб- і контркультури.

Домінуюча культура – це культура, яка поширюється на всіх членів даного суспільства і має одну досить важливу ознаку: їй властива тенденція усереднювати поведінку людей.

Як стверджує М. Й. Варій, кожна нація має свою неповторну сукупність культурних взірців, які вирізняють її в соціальному просторі й часі. Її ще називають *суб'єктивною* (тобто такою, яка належить лише певному суб'єктові – соціальній групі, етнічній спільноті, нації, суспільству тощо) *культурою*. Отож у такому розумінні субкультура охоплює всі уявлення, ідеї, вірування і норми, які служать об'єднувачими чинниками для тієї чи іншої нації, а також безпосередньо впливають на поведінку і діяльність її членів [2, с. 173].

У вузькому розумінні національна субкультура являє собою спосіб внутрішньонаціональної взаємодії, взаємовідносин і спілкування в ході життєдіяльності, а також систему соціально-духовних цінностей, спрямованих на формування та відтворення різноманітних, багатогранних національних зв'язків, норм, цінностей, стереотипів, настановлень тощо, тобто специфічного психічного, психоенергія якого “живить” соціальну психіку нації і дає змогу підтримувати її психоенергетичний потенціал на належному рівні [там само, с. 174].

На наш погляд, соціально-психологічний образ кожної нації можна визначити через її субкультуру (культурні елементи і комплекси), а також національну свідомість, самосвідомість, характер, волю, чуттєвість (емоційність), гордість, гідність, патріотизм і совість.

Культурна епоха, чи культура взагалі, – це завжди нашарування різних стилів, традицій, тенденцій, тому й виникають контркультура і субкультура – явища звичайні та поширені. Домінуюча культура впорядковує лише якусь частину символічного простору даного суспільства, вона нездатна охопити всю різноманітність явищ, тому контркультура і субкультура є її своєрідним доповненням.

У сучасній культурології поняття *контркультури* застосовують для позначення соціально-культурних настановлень, що конфронтують з фундаментальними принципами, які панують у конкретній культурі. Контркультуру визначають як таку субкультуру, що не просто відрізняється від домінуючої культури, а заходить у конфлікт з панівними цінностями. Прикладом контркультури, на погляд відомого американського соціолога Н. Смельзера, є культура богеми, що заперечує цінності домінуючої культури. Також виділяють молодіжну

контркультуру, бо вона потребує свідомої відмови від системи традиційних цінностей. У молоді з'являються контрцінності – свобода самовираження, повна довіра до спонтанного прояву почуттів, фантазії. Її головний девіз – щастя людини, свобода від умовностей. Наочним прикладом контркультури є рух хіпі в 60-х роках минулого століття, який заперечував визнані поколіннями американців цінності: старанну працю, матеріальний успіх, політичну лояльність тощо [3].

Субкультура – це часткова культурна підсистема “офіційної” культури, яка визначає стиль життя, ієрархію цінностей і менталітет її носіїв. Тобто субкультура – це підкультура, чи культура в культурі. Сьогодні соціологи виділяють досить багато видів субкультур, зокрема професійну (субкультура економістів, банківських працівників, спортсменів), конфесійну (субкультура буддистів, мусульман, християн), субкультуру національних меншин тощо [там само]. Існують також традиціоналістські й інноваційно-авангардні субкультури. До перших належать субкультури, що виникають як позитивна реакція на потреби суспільства, наприклад, професійна субкультура. Поява інноваційно-авангардних субкультур пов'язана з неприйняттям “базової” культури суспільства (наприклад, конфесійна).

Отже, субкультура – це частина загальної культури, що в окремих аспектах відрізняється від цілого чи протилежна йому, але вона завжди є продовженням домінуючої культури, її підтвердженням. Субкультура відрізняється від домінуючої культури мовою, поглядами на життя, поведінкою, одягом, традиціями. Різниця є, але субкультура ніколи не займає конфронтаційної позиції щодо домінуючої культури, вона просто доповнює її своїми цінностями (наприклад, національна культура). Субкультури автономні, закриті і не претендують на роль домінуючої культури.

Субкультура складається під впливом таких факторів, як соціальний клас, релігія, етнічне походження. Вона формує у людей почуття належності до однієї групи, так звану групову солідарність. Спільні особливості, властиві членам групи, виражаються в іміджі, поведінці, поглядах на життя її членів. Субкультура феноменально реалізує одразу дві протилежні функції: об'єднавчу (об'єднує людей в одну спільноту) і розподільну (виключає з неї тих, хто не знає її “мови”).

Культура соціальної чи демографічної групи також належить до субкультури, яку поділяють на дитячу, молодіжну, культуру літніх людей. До субкультур відносять також маргінальні культури, що свідчать про неадаптивність певної частини людей щодо будь-яких соціальних груп.

Дитяча субкультура (від лат. *sub* – під, *cultura* – виховання, розвиток) у широкому розумінні – це все, що створено людським сус-

пільством для дітей і дитьми; у більш вузькому – змістовий простір цінностей, настановлень, способів діяльності і форм спілкування, які здійснюються в дитячих спільнотах, у тій чи іншій конкретно-історичній соціальній ситуації розвитку. У загальнонародській культурі дитяча субкультура займає підпорядковане місце, але вирізняється разом з тим деякою автономністю, оскільки її основні культурні цінності передаються з уст в уста, від покоління до покоління однолітків. Змістом дитячої субкультури є не тільки актуальні для офіційної культури особливості поведінки, свідомості, діяльності, а й соціокультурні інваріанти – елементи різних історичних епох, архетипи колективного несвідомого та ін., зафіксовані в дитячій мові, мисленні, ігрових діях, пустошах, фольклорі. Носієм дитячої субкультури є дитяча спільнота, яка формується через статево-вікову стратифікацію суспільства вже на ранніх етапах соціогенезу і виконує важливі функції соціалізації дитини. Дитяча субкультура, володіючи неосяжним потенціалом варіантів становлення особистості, у сучасних умовах набуває значення пошукового механізму нових напрямків розвитку суспільства [4, с. 98].

А як наразі стоять справи з дитячою субкультурою? Дитинство є тим простором свободи дитини, який вона оберігає, відгороджуючись від дорослих. У цьому просторі душа дитини стає емоційно відкритою світові – або ж, навпаки, віддаляється, озлоблюється щодо нього. Саме тут, у цей життєвий період, стосунки зі світом або гармонізуються, або, навпаки, руйнуються. Жорстка відгородженість простору дитинства від простору дорослості призводить до розриву культурних зв'язків поколінь, руйнування ментальності сім'ї.

Проникнення з дитячого світу у світ дорослих – це складне, поступове засвоєння способів дорослої життєдіяльності – є ніби руйнуванням дитячої субкультури. Ведучи мову про важливість збереження дитячої культури в сучасному суспільстві відкритої інформованості, не слід забувати про необхідність обережного і бережливого ставлення до неминучих трансформацій світу дитинства у світ дорослих, запобігати руйнуванню традиційного, що розділяє дорослих і дітей, інформаційного бар'єру, бо це означає прискорення процесу дорослішання, наслідки якого важко передбачити. Дитинство відділене від дорослості межею відповідальності за час.

До молодіжних субкультурних груп молодь долучається в старших класах – тоді, коли отримання освіти сприймається нею як безглуздя (під кутом зору можливих перспектив роботи) – і триває цей процес, як правило, до моменту створення власної сім'ї.

На думку А. В. Мудрика, молодіжна субкультура як об'єкт ідентифікації людини є одним зі способів її вирізнення у суспільстві, тобто однією з тих сходинок автономізації особистості, що й визначає її

вплив на самосвідомість особистості, її самоповагу і самосприйняття. Усе це свідчить про надзвичайну важливість вивчення субкультури в соціально-педагогічному аспекті [5].

Особливий інтерес для соціологів і психологів уже не одне десятиліття поспіль становить субкультура молоді, що яскраво проявилася після Другої світової війни. “Хіпі”, “репери”, “рокери”, дівчатка-підлітки “велз” – усе це представники молодіжної субкультури. Названі групи мають свій код поведінки, свій світогляд. Особливістю молодіжної субкультури, на відміну від дитячої, є те, що основні її цінності передаються від покоління до покоління в латентних або відкритих формах (щоденники, пісенники, молодіжні ЗМІ) і досить часто її вплив поширюється на дорослу спільноту. Молодіжна субкультура здебільшого орієнтована на зовнішні атрибути. Культуруються особливі форми спілкування (форми привітання в різних молодіжних об’єднаннях), характерні відмінності в одязі (широкі штани у реперів), зачіски (“ірокез” у панків) тощо. Також часто можна побачити особливі матеріальні свідчення субкультури: оформлення кімнат підлітків, альбоми і щоденники, одяг, взуття та аксесуари до них, графіті, татуювання тощо. Ці матеріальні свідчення набувають особливої ваги, бо є свідченням належності до молодіжної групи, символами стосунків усередині неї.

Світ молодіжної субкультури сьогодні настільки різноплановий, що потрібно було б багато часу, щоб перерахувати всі види молодіжних субкультур, які існують у нашому суспільстві. Утім, усі ці види можна розподілити на кілька категорій: а) політична; б) спортивна; в) ідеологічна; г) належність до шанувальників представників шоу-бізнесу тощо. Проаналізуємо кожен категорію детальніше.

Молодіжна політична субкультура є, мабуть, найменш численною серед названих вище категорій. Формується вона за принципом підтримки ідеології тієї чи іншої партії – це так звані молодші політичні товариші. Члени даної категорії – діти із сімей, де батьки традиційно мають повну вищу освіту і високий соціальний статус.

Молодіжна спортивна субкультура поділяється на два типи: масову і нечисленну. До масової можна зарахувати рухи, які уособлюють великий спорт, представників масових видів спорту – бігунів, лижників, футболістів, баскетболістів, хокеїстів, тенісистів тощо. До нечисленних здебільшого зараховують так звані елітарні види спорту, з дорогим спорядженням, зокрема такі як гольф, керлінг, гонки на яхтах, автоперегонки тощо. Зовсім недавно до елітарних видів спорту зараховували також і екстремальний спорт, а відповідно й екстремальну субкультуру; проте поступовий перехід цього виду від нечисленного типу субкультур до масового привів і до зниження цін на спорядження.

Сьогодні все частіше чуємо про включення нових видів спорту в олімпійську програму. Молодіжна субкультура придумала для себе розваги у вигляді сноуборду, скейтборду, вейкборду; завдяки цьому з'являються справжні професіонали своєї справи – саме справи, а не розваги, адже молоді люди сьогодні отримують платню за виконання трюків на змаганнях. Тому що там, де масовість, – там і рекламні гроші.

Молодіжна ідеологічна субкультура. До цієї субкультури можна зарахувати субкультури “хіпі”, “рокерів”, “скінхедів”, “анархістів”, “паціфістів” та ін. Представники названих субкультур мають особливий погляд на існуючу реальність і пропагують свої, відмінні від загальноприйнятих цінності. Досить часто такі групи називають рухами андеграунду і порівнюють з представниками контркультури.

Одним із способів самовираження для людини завжди була музика. Так і сьогодні. В андеграунді існує багато груп, які “грають” у різних стилях і напрямках. Часто представники одного і того ж напрямку в музиці не визнають одні одних. І справа, як це не парадоксально, у політичних поглядах. Наприклад, фашисти і антифашисти можуть слухати ска-панк, але зміст слів до пісень у них, зрозуміло, відрізняється.

Людина не тільки створює музику, а ще й малює. Графіті – це та художня форма, яку обрала міська молодь. Що ж хорошого в тому, що розмальовуються стіни? Справді, хорошого мало. Але якби серед художників-хуліганів не було справжніх талантів, тоді ніколи б директор однієї із шкіл не дав дозволу офіційно розмальовувати стіни школи. Проте це сталося.

Субкультура шанувальників представників шоу-бізнесу. У сучасному світі, зокрема і в нашій країні, вона найчисленніша. Представників цієї субкультури ЗМІ часто називають фанатами, або фендом (від англ. *fandom* – фанатство). Фендом – спільнота шанувальників, як правило, когось або чогось (письменника, виконавця, стилю). Фендом може мати деякі риси єдиної культури, такі як “тусовочний” гумор і сленг, схожі інтереси за межами фендому, свої видання і веб-сайти. Проте більшість фендомів не утворюють субкультури, будучи зосередженими тільки навколо предмету свого інтересу. Характерна риса груп, які належать до цієї категорії, – це в першу чергу надміру загострена увага на предметі свого “обожнювання”: футболки і рюкзакі із зображенням зірки; кімнати, обклеєні плакатами і завалені дисками й касетами, та велика купа фотографій і автографів.

З поняттям “субкультура” часом плутають поняття “хобі” – захоплення людини якимось заняттям. Спільноти людей з однаковим хобі можуть утворювати стійкий фендом, але при цьому не мати ознак субкультури (загального іміджу, світогляду, єдиних смаків у багатьох сферах).

Сучасні соціологи і психологи погоджуються з думкою, що головною цінністю для сучасної молоді є вільний час. Так, О. І. Кравченко [3] в одній із своїх праць зазначає, що у сучасної молоді відпочинок і дозвілля – це провідна форма життєдіяльності, яка витіснила працю як важливу потребу. Задоволеність молоді життям багато в чому залежить від її задоволеності дозвіллям.

Сучасна молодіжна субкультура має здебільшого сурогатний характер – вона наповнена штучним заміновачем реальних цінностей. Більша частина молоді абстрагується від реальної дійсності; замість досягнення власних життєвих цілей і здобуття якісної освіти вона дуже уважно спостерігає за кар'єрою представників шоу-бізнесу. Низький рівень політичної та економічної грамотності – це ще одна особливість сучасної молодіжної субкультури. У таких умовах процес соціалізації є дуже і дуже неефективним, а перехід від юності до зрілого віку – досить тривалим. Для України такий характер молодіжної субкультури в цілому має небезпечний характер, бо представники цієї самої субкультури – це майбутнє країни, а з такими особливостями таких представників майбутнє виглядає надто похмурим.

Зрозуміло, що, доклавши зусиль, усе можна змінити. По-перше, у сучасної молоді мають змінитися життєві ідеали – тільки їх зміна повинна відбуватись еволюційно, а не революційно: повторення подій 1990-х років, коли відібрали стару ідеологію, не давши натомість таку ж сильну нову, у ситуації, яка склалася, було б катастрофічною помилкою. Посприятити таким змінам могли б значною мірою молодіжні ЗМІ. По-друге, згідно з відомою концепцією Д. Белла, суспільство повинно досягнути інформаційної стадії, тоді абстрагованість молодіжної субкультури від реальності стане просто неможливою.

Висновки. В аспекті осмислення соціально-психологічного ресурсу освіти, духовного і культурного розвитку суспільства наголосимо на важливості супроводу як діяльності, що значною мірою впливає на розвиток дитини і передбачає актуалізацію її ресурсів, для вирішення вікових завдань та відповідної організації освітнього простору. Такий супровід має спиратися на можливості, що містить дитяча субкультура. Вони транслиються у формі традицій, способів, ритуалів і дають змогу навчити дитину адекватно реагувати на значущі для неї ситуації.

Говорячи про самореалізацію і самоствердження особистості, опосередковано згадуємо про соціалізацію молоді людини, тобто її адаптацію до соціальних умов реального світу. Цей процес зумовлюється певними факторами. Субкультура належить до групи факторів мікрорівня і через свій автономний характер транслює норми та цінності суспільства, слугуючи чимось на зразок мікромоделі статусів і ролей особистості. У цьому значенні роль субкультури настільки дієва, що

переважає часом роль сім'ї [5]. Свого часу М. О. Бердяєв писав, що авторитарно налаштована молодь ніяких авторитетів над собою не визнає – вона себе усвідомлює носієм авторитету [6]. Наскільки це небезпечно, можна зрозуміти, згадавши відому істину: молодь – це майбутнє будь-якої країни. Запобігти ймовірному становленню “суспільства ризику”, на думку відомого російського філософа, можна лише проводячи виважену молодіжну політику.

Отже, дитяча і молодіжна субкультури потребують, як і культура в цілому, регулювання з боку держави, адже вони є потужним соціально-психологічним ресурсом освіти, духовного і культурного розвитку суспільства.

Література

1. *Звіняцковський В.* Навіщо потрібна приватна школа? [Електронний ресурс] / Володимир Звіняцковський. – Режим доступу : <http://www.gazeta-utrom.com.ua/>
2. *Варій М. Й.* Соціальна психіка нації : наукова монографія / М. Й. Варій. – Львів : Сполом, 2002. – 184 с.
3. *Кравченко А. И.* Социология : Общий курс : учеб. пособ. для вузов / А. И. Кравченко. – М. : ПЕРСЭ ; Логос, 2002. – 271 с.
4. Психология : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 300 с.
5. *Селецька Т. В.* Молодіжна субкультура: вплив на формування особистості / Т. В. Селецька, Т. О. Сливінська, С. І. Небот, Т. І. Пштимулт // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 12. – С. 58–66.
6. *Бердяев Н. А.* О фанатизме, ортодоксии и истине (Русские записки. 1. Париж–Шанхай, 1937) / Н. А. Бердяев // Человек. – 1997. – № 3. – С. 67–65.

© Сіткар В. І.

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ОСНОВА УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА

Т. В. Скворцова, м. Севастополь

Здійснено спробу аналізу рівня соціального інтелекту підлітків. Зроблено висновок, що соціалізація підлітків залежить від рівня їхнього соціального інтелекту.

Ключові слова: інтелект, інтелектуальний потенціал, міжособова взаємодія, соціальний інтелект, комунікативна компетентність, біопсихічна адаптація, когнітивна компетентність.